

Vogelbalans 2016

Thema Stadsvogels

>> Zutphen, Foto: Jan Schoppers

The 'Urban Age': ook voor vogels

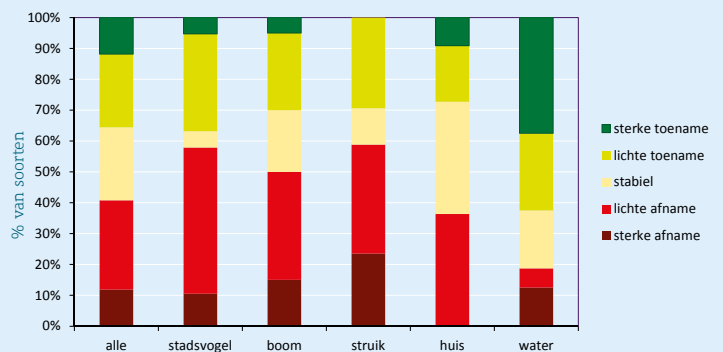
Steeds meer menselijke activiteiten concentreren zich in stedelijke agglomeraties. Dat geldt niet alleen wereldwijd maar zeker ook voor Nederland. Het CBS becijferde dat de oppervlakte stedelijk gebied tussen 1989 en 2008 met 16% groeide. Inmiddels is bijna 14% van het landoppervlak van Nederland bebouwd. Dit aandeel zal beslist verder stijgen. Onderzoekers spreken wereldwijd al over een 'Urban Age'.

Vogels in stad en dorp mogen zich verheugen in een toenemende belangstelling. Denk bijvoorbeeld aan het werk van een groeiend aantal stadsecologen en het grote aantal mensen dat actief is met (winter)voeding of het plaatsen van nestkasten. Dankzij projecten als MUS (monitoring van aantallen en verspreiding) en Ring-MUS (monitoring van broedsucces, overleving en conditie) weten we steeds beter hoe het stadsvogels vergaat. De stadse vogelbevolking kent een sterke exotische component, denk aan de halsbandparkieten in de Randstad. Ook watervogels en meeuwen vinden we er steeds vaker. Maar tegelijk nam een groot aantal alledaagse vogels in aantal af. Het meest extreme voorbeeld is de kuifleeuwerik, die een halve eeuw geleden met duizenden paartjes onze steden bevolkte, maar waarvan in 2015 alleen een eenzame vogel in 's-Hertogenbosch resteerde.

De achtergronden van stadsvogeltrends zijn lang niet altijd bekend: onderzoek aan vogels in de stad raakt pas recent in zwang (zie volgende pagina). Maar verdere verdichting van bebouwing, renovatie en andere vormen van stadsvernieuwing houden lang niet altijd rekening met vogels. Voedselaanbod en nestgelegenheid delven vaak het onderspit, of de

afstand tot voedselgebieden buiten de stad wordt te groot. Boom- en struikvogels lijden onder de opruimwoede in het stedelijk groen. We hebben echter weinig detailkennis of soorten in de stad bijvoorbeeld minder succesvol zijn dan soortgenoten in het buitengebied (of andersom). Gezien de toenemende verstedelijking is het dan ook van belang meer kennis te vergaren.

In deze Vogelbalans geven we een actueel overzicht van vogelontwikkelingen in de stad, op basis van monitoringgegevens en ander onderzoek. Daarnaast presenteren we in het middenkatern het traditionele overzicht van de stand van alle Nederlandse vogels.

>> Trends van algemene broedvogels (76) en typische stadsvogels (19) in stedelijk gebied in 2007-2015, en per nestplek. Gebaseerd op het MUS.

De stad en de vogelaars: Alkmaar heert vleugels van no-go-area tot vet cool

Miranda ...

Snel de stad uit, dat was lange tijd het parool onder vogelaars. Natuurlijk, bouwterreinen en opspuitingen konden tijdelijk leuke soorten huisvesten en een mooi park was nooit te versmaden...maar de woonwijken zelf? Brr, wegwezen.

Het gevolg was dat we amper wisten hoe veel huismussen, Turkse tortels en groenlingen er in onze steden zaten. En dat we opvallende trends, zoals de kolonisatie van steden door ekster, zwarte kraai en gaai, amper konden documenteren. Een ernstig hiaat, in een tijdperk van toenemende verstedelijking.

Maar er kwam gaandeweg een herwaardering op gang van de stad en zijn gevleugelde bewoners. Individuele vogelaars gingen de vogelstand bijhouden in de eigen woonwijk, werkgroepen deden pogingen om complete steden op gierzwaluwen, huiszwaluwen of meeuwen te tellen. Of inventariseerden met zijn allen om de zoveel jaar de hele stad op alle broedvogels, zoals in Alkmaar en Nieuwegein. Die opbloei manifesteerde zich ook in allerlei boeken over de vogels in steden als Amsterdam, Den Haag en Breda. Ook elders in Europa was toenemende interesse in de directe leefomgeving een opvallend fenomeen.

Inmiddels doen heel wat vogelaars mee met de MUS-tellingen of ander onderzoek. Het is de vraag of het zo ver zal komen als in Engeland, waar sommige vogelaars zich trots *urban birder* noemen en Londen amper meer uitkomen om vogels te kijken. Maar dat de stad inmiddels - althans voor een deel van de vogelaars - een serieus studiegebied is, staat buiten kijf.

Broedvogels in Nieuwegein

Waar, hoeveel en trends

Opmerkingen van: Corne Abbe, Michiel van Vleet, Wilko Stoopendaal, Jan de Bruijn, Henk Lückstädt, Peter de Nooijer en Durand Kisten-Branchier

Vogels van Breda houden

SIJSSJES EN
DRIJF SIJSSJES
De vogels van Amsterdam

Redactie Martin Melchers
en Remco Daalder

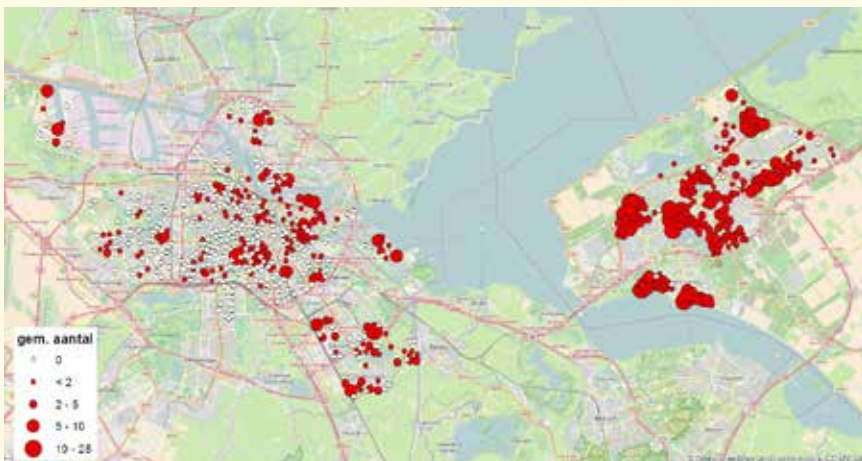
Vogels in de bebouwde kom van Breda
geinventariseerd door de West Brabantse Vogelwerkgroep
2002-2008

Vogels een afspiegeling van beheer

Hoe wij omgaan met onze leefomgeving, zien we terug in de kwaliteit van de natuur om ons heen. Gemeente, woningbouwvereniging en bewoners draaien in stedelijk gebied aan de knoppen.

De aantallen huismussen gaan al decennia lang achteruit. Ook al zijn de aantallen recent gestabiliseerd, sinds de jaren tachtig is het landelijke aantal meer dan gehalveerd.

>> Verspreiding van de huismus op telpunten in Amsterdam en Almere (Meetnet Urbane Soorten, MUS).

Als we de verspreiding bij tellingen in Almere vergelijken met die van Amsterdam, dan vallen de regelmatige verspreiding en hogere aantallen in Almere op. Er zijn daar amper telpunten zonder huismus. In Amsterdam ontbreekt hij juist op veel punten. Almere laat zien dat nieuwbouw niet per se de doodsteek voor de huismus hoeft te zijn, zoals lang werd gedacht.

De huismus is, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de gierzwaluw, jaarrond in stedelijk gebied aanwezig. Hij is voor broeden en voedsel van ons afhankelijk. Wordt er ergens een beukenhaag of klimop verwijderd, dan verliezen de vogels een schuil- en slaapplek. Wilg, eik, berk en meidoorn zijn insectenrijk en daarmee ontzettend belangrijk voor jonge vogels. Kruiden en graszaad zijn essentieel in de rest van het jaar. Hoe wij onze omgeving inrichten of veranderen, is leidend voor huismussen.

Volgend jaar komt de Stadsvogelindicator online (zie pagina 19). Op basis van de MUS-resultaten worden de buurten in je stad of dorp vergeleken met vergelijkbare buurten in de rest van het land. Per soortgroep, bijvoorbeeld huizenbroeders, kun je zien of ze beter, vergelijkbaar of slechter scoren. Beheermaatregelen kunnen vervolgens leiden tot verbeterde omstandigheden voor vogels.

>> Erik Lam bij een nestkast voor zwarte roodstaart. Foto: Jan Schoppers

Stadsecoloog Erik Lam aan het woord

'Als stadsecoloog laveer je tussen gemeentelijk beleid en burgers. Ik probeer er bij architecten en plannenmakers zoveel mogelijk uit te slepen voor flora en fauna. Contacten met groene burgers, Vogelwerkgroep De IJsselstreek en de stadsvogeladviseurs zijn daarbij belangrijk.'

Toen Erik in 2008 in Deventer begon, organiseerde hij als binnenkomer in de Boekenweek van 2009, met als thema 'Tjilp tjilp', een huis-mussentelling in de boekenstad en omgeving. Zo'n 60 vrijwilligers klaarden die klus. De recente aantallen lijken stabiel, zijn in de dorpen hoger dan in de stad en de aanwezigheid van groen en nestgelegenheid vormen sleutelfactoren. Tegenwoordig is echter het groenbeheer bij gemeenten een sluitpost en wordt struweel vaak omgezet in gras. Ook het gevoel van veiligheid bij burgers speelt daarbij mee. Nieuwe aanplant bestaat bij voorkeur uit streekeigen soorten waarvan ook vogels profiteren. Her en der blijven dode bomen in parken staan voor spechten en insecten.

Enigszins trots vertelt hij: 'In het gloednieuwe stadhuis zorgde ik voor nestgelegenheid voor gierzwaluw, zwarte roodstaart, huismus en vleermuizen. Bij rondleidingen in het opvallende pand krijgen, tot frustratie van de architect, juist de neststenen de meeste reacties van de bezoekers.'

Deventer heeft een abonnement op de NDFD en Erik kan de aangeleverde data van de vele vrijwilligers raadplegen bij omgevingsvergunningen. De gemeente vindt het tegenwoordig ook belangrijk dat er bij renovatie en nieuwbouw aandacht is voor nestgelegenheid voor huismus en gierzwaluw.

Dankzij deze samenwerking tussen bewoners, verenigingen en de gemeente is Deventer uitgeroepen tot Groenste Stad van Europa 2011. Dit wordt ook geïllustreerd door het prachtige boek 'Natuur in Deventer'.

Ganzenmars door de stad

'Grauwe gans van Rode Lijst tot straatschoffie' luidde de titel van een bijdrage in Sovon-Nieuws in 2011. En inderdaad, de grauwe gans – maar ook nijlgans en Canadese gans – is steeds vaker als succesvolle broedvogel in stedelijke omgeving te vinden. Bij de grauwe gans wijzen cijfers uit het broedvogelmeetnet erop dat de groei in stadsparken de afgelopen jaren bijna het dubbele bedroeg van de landelijke groei (gemiddeld 35 respectievelijk 14% per jaar sinds 2005). In veel steden struinen daarnaast groepen boerenganzen ("soepganzen") rond. Van de ruim 1000 boerenganzen genoteerd bij een integrale telling door Sovon in de provincie Groningen in juli 2015, verbleef zelfs 47% binnen de bebouwde kom.

Ganzen profiteren in meerdere opzichten van de stad. In veel steden zijn grotere wateren en parken te vinden, vaak met eilanden die ganzen een veilige broedplaats bieden. Frequent gemaaide gazons en bermten bieden bovendien uitstekende foerageermogelijkheden. De tendens om nieuwe buitenwijken met veel waterpartijen aan te leggen, zal ganzen

naar verwachting alleen maar verder in de kaart spelen. Bovendien is de predatiedruk in het algemeen lager dan buiten de stad, terwijl stedelijke ganzen doorgaans buiten schot blijven bij het populatiebeheer dat tal van provincies uitvoeren.

Ganzen kunnen in de stad aanzienlijke dichtheden bereiken. Zo broedden alleen al in Arnhem in 2011 658 paar grauwe ganzen (nog zonder de uiterwaarden van de Rijn), waarvan 57 op het drukke knooppunt Velperbroek. Beschermd door een brede sloot en een dagelijks passerende onmetelijke stroom auto's. Dat laatste is alleen een hindernis die moet worden overwonnen als de ganzen met hun kleine jongen betere voedselgebieden willen opzoeken.

>> Scholekster. Foto: Jacques van der Neut - AGAMr

Scholekster het dak op

De aantallen broedende scholeksters nemen landelijk gezien sterk af. Van het aantal in 1990 resteert nog maar een derde. Broedvogels brengen zowel in boerenland als langs de kust te weinig jongen groot, terwijl overwinteraars kampen met voedselgebrek.

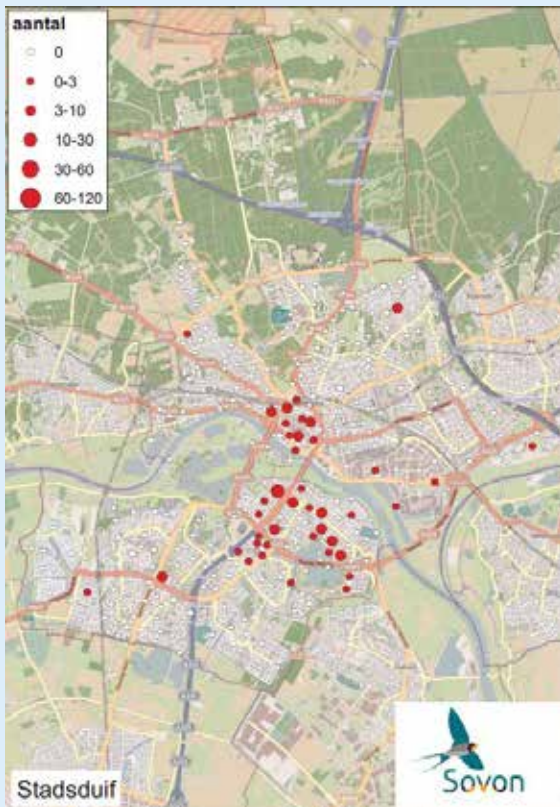
In stedelijk gebied maken broedvogels een gunstigere ontwikkeling door. Daar is de stand stabiel (Laag-Nederland) of licht toenemend (Hoog-Nederland), weten we dankzij MUS. De scholekster nestelt er op platte (grind)daken op bedrijven- en industrieterreinen. Als enige steltloper die zijn jongen voedt, is broeden op daken voor deze soort een alternatief voor agrarisch gebied. Dakbroeders foerageren op gazons, sportterreinen, bermen en nabijgelegen landbouwgronden. Kleurringonderzoek in en rond Assen in 2008-2016 door Bert Dijkstra en Rinus Dillerop wijst uit dat de stadse scholeksters relatief goed presteren. Het aantal broedparen in de stad neemt er toe, daarbuiten neemt het af. Krijgen de stadse scholeksters jaarlijks gemiddeld 0,35 tot bijna 0,7 jongen groot, bij de plattelanders blijft het steken bij

hooguit 0,15; te weinig om de populatie in stand te houden. In het winterhalfjaar verblijven de vogels uit Assen en omgeving voornamelijk in het Waddengebied.

In 2009 broedde ca. 4% van de Nederlandse scholeksters in stedelijk gebied. Dit aandeel kan inmiddels hoger liggen. Andere soorten die op platte daken broeden, zijn kleine mantelmeeuw, zilvermeeuw en visdief, soms ook stormmeeuw, kokmeeuw en kleine plevier.

Stadsduif van liefdesbrenger tot vliegende rat

Zo romantisch als 'alle duiven op de Dam' werden bezongen door Gert en Hermien, zo gehaat zijn de 'vliegende ratten' bij anderen. Onder vogeltellers kreeg de stadsduif lange tijd geen aandacht. Ten onrechte.

De stadsduif stamt af van de wilde rotsduif, die niet in ons land voorkomt. Hij wijkt er qua uiterlijk, gedrag en biotoopkeus duidelijk van af, en verschilt ook duidelijk van de postduif die door 'duivenmelkers' wordt gehouden.

Het voorkomen van de stadsduif wordt bepaald door de aanwezigheid van voedsel en nestgelegenheid. Daarom bewoont hij vrijwel uitsluitend stedelijk gebied (afval, zaad) en lokaal industrieterreinen (veevoederoverslag). Grote gebouwen en bruggen met gaten, nissen en richels zijn geschikt om te nestelen, enigszins vergelijkbaar met de rotsige broedhabitat van de wilde voorvaders. Stadsduiven kunnen het hele jaar broeden en tot acht legsels produceren, maar winterlegsels zijn vrij schaars.

De hoogste aantallen vinden we in de vooroorlogse en oudere wijken, vooral in stadscentra en met name in de Randstad. De landelijke trend neemt om onbekende reden licht af, het sterkst in Hoog-Nederland. Een koude winter of lokale bestrijding (wegvangen) kan leiden tot een tijdelijke terugval. Maar door instroom van elders, of door stijgend broedsucces van de overgebleven vogels (minder concurrentie), kunnen de aantallen snel weer op het oude niveau zijn. In Groningen leidde het instellen van een voerverbod tot sterke afname¹. Stadsduiven staan op het dieet van stadse slechtvalken, maar het is onbekend in hoeverre dit effect op de aantallen heeft.

¹van Dijk K. 2015. *Grauwe Gors* 42: 58-65.

>> Verspreiding van de stadsduif in Arnhem (Meetnet Urbane Soorten).

Wat ruist er door het struikgewas?

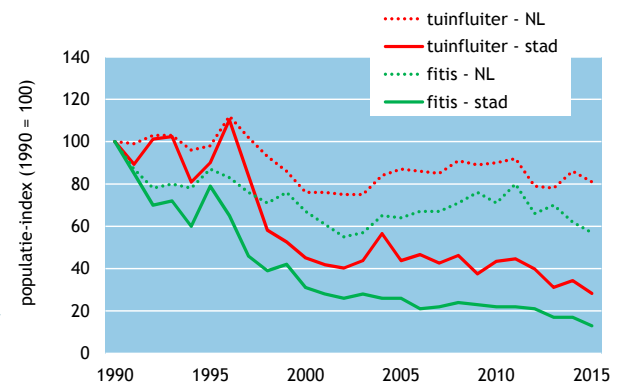
>> Tuinfluiter. Foto: Ren Schols

Steeds minder, want het gaat niet goed met 'struweelvogels' in stedelijk gebied. Van de 17 algemene broedvogels die hun nest bij voorkeur in struiken en heggen maken, zijn er sinds 2007 twee maal zoveel afgenomen (10 soorten) als toegenomen (5 soorten). De grootste verliezers zijn spotvogel, kneu, fitis en staartmees. Maar ook talrijke soorten als merel en zanglijster nemen af. Voor de meeste van deze soorten is de achteruitgang in stedelijk gebied ook sterker dan in het buitengebied. Bij tuinfluiter, fitis, spotvogel en braamsluiper komen stadse problemen dus bovenop de negatieve ontwikkelingen waar ze als langaafstandstrekker al mee te kampen hebben (habitatverslechtering in Afrika, klimaatverandering).

Wat zijn die stadse problemen? Goede cijfers ontbreken, maar in het stedelijk groenbeheer is de afgelopen decennia veel ten nadele veranderd. Nieuwe parken worden weinig meer aangelegd. In het bestaande groen maken struiken plaats voor oud parkbos dan wel gazons. Dit betekent lagere onderhoudskosten, terwijl men tevens het gevoel van onveiligheid bij bezoekers en omwonenden wil tegengaan. Ook in tuinen worden struiken en heggen vervangen door een stenen inrichting. Zo gaat veel nestgelegenheid verloren.

In het verleden konden jonge parken erg hoge dichtheden struikvogels herbergen. Wat te denken van de 85 paar spotvogels en 86 tuinfluiters die in 1945 alleen al de noordzijde van het Amsterdamse Bos bevolkten? In de jaren negentig was daar nauwelijks meer iets van over. Spotvogels zongen begin twintigste eeuw 'overvloedig' in de Amsterdamse binnenstad volgens J.P. Thijssen en hielden zijn vriend Eli Heimans uit de slaap. Kom daar nu maar eens om.

>> Trends van fitis en tuinfluiter zijn in de stad nog negatiever dan voor heel Nederland (Meetnet Broedvogels, BMP & MUS).

» Ook de sperwer vindt veiligheid en voedsel in de stad. Foto: Michel Geven

Volop roofvogels in de stad

In Natuurbeschermingsjaar 1970 was het overzichtelijk wat roofvogels in de stad betreft. Je had het torenvalkje op de kerk, in sommige West-Nederlandse parken een boomvalk; dat was het wel. Van de verhalen van oudere vogelaars – iedere stad had zijn eigen overwinterende slechtvalk – werd je mismoedig: dat ging zich echt niet herhalen.

Maar zie, nog geen halve eeuw later: volop roofvogels in de stad. Hoofdstedelijke roofvogelaars die ooit tot de Utrechtse Heuvelrug moesten fietsen voor hun havik, vinden die nu probleemloos binnen de gemeentegrenzen; minstens 23 nesten in 2015¹. Plus nog eens vele tientallen andere roofvogelterritoria, waaronder van bruine kiekendief, buizerd en sperwer. De broedende slechtvalken zullen voor menige Amsterdamse vogelaar de kers op de taart vormen.

En dat beeld is niet uniek. De meeste Nederlandse steden kennen inmiddels een geva-

rieerde roofvogelbevolking. Voor sommige soorten lijkt de stad zelfs een toevluchtsoord te zijn. Beste voorbeeld is de sperwer, die uit de grote bossen vrijwel verdreven is vanwege – onder meer – intensieve nestpredatie door haviken. In de stad vindt hij veiligheid – want haviken zijn in de meeste steden pas recent in opkomst – naast voedsel in de vorm van kleine vogels. Nestgelegenheid vormt blijkbaar geen probleem, een wat verwilderde tuin is soms al voldoende, eventueel zelfs een solitaire boom.

Dat uitgerekend roofvogels – we dachten altijd dat ze zo schuw waren – het goed doen in de stad komt als een verrassing. Maar ook weer niet helemaal, want in sommige buitenlandse landen zijn of waren roofvogels een heel normale verschijning in het stadsbeeld. Laat ze met rust, en ze zoeken zelf wel uit of de stad wat voor hen is.

¹Bongers F. 2016. *Tussen Duin & Dijk* 15(3): 4-7.

>> Huiszwaluw. Foto: Michel Geven

Hoe de huiszwaluw bijna uit de stad verdween

Gierzwaluwen genoeg in menige grote stad, maar huiszwaluwen? Als ze er al zitten, dan langs de uiterste randen. De huiszwaluw is tegenwoordig vooral een plattelander, bewoner van dorpen en losse objecten als boerderijen of bruggen. In kleinere steden zijn ze nog wel aanwezig, de grote stad mijden ze.

Dat was niet altijd zo. Tot in de jaren zeventig waren hun prachtige klei-bouwsels nog in allerlei steden te vinden. De verdwijning is op allerlei plekken vastgelegd¹. Zo nestelden er in Eindhoven in 1982 nog 140 paartjes maar werd het nulpunt in 2009 bereikt. Van de 273 paartjes in Breda in 1979 was er in 1998 niet één meer over¹. Verdichting van de huizenbouw zorgde voor verlies aan modderige plekken (nestmateriaal) en vermoedelijk afnemende beschikbaarheid van vliegende insecten, in het laatste geval wellicht verergerd door (lucht)vervuiling. En vergeet de toegenomen intolerantie niet bij de moderne burger, die zich ergert aan zwaluwpoepjes op de stoep.

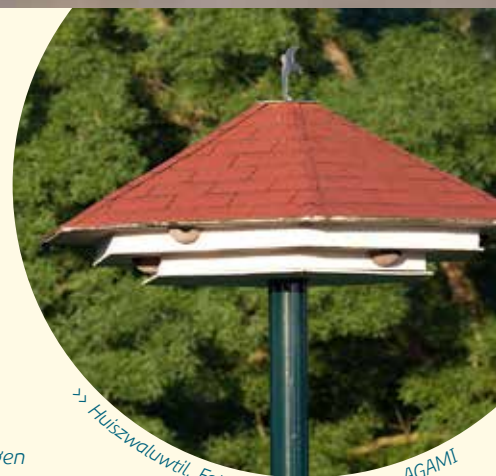
Maar er is nog hoop. De nieuwe mode van het 'wonen bij het water' pakt soms goed uit voor huiszwaluwen: voedsel en nestmateriaal zijn aanwezig. Nieuwbouwwijken kunnen dan verrassende aantallen herbergen. Dit is deels de reden waarom er momenteel ook in de genoemde steden Eindhoven en Breda weer enkele tientallen huiszwaluwen broeden; het nulpunt was er dus maar tijdelijk.

Om huiszwaluwen blijvend onderdak te bieden en conflicten met bewoners te vermijden, wordt al enkele jaren geëxperimenteerd met 'huiszwaluwtilen', naar buitenlands voorbeeld. Dat de bezetting daarvan langzaam maar gestaag stijgt³ (15% van 139 tilen in 2015), is een hoopvol teken.

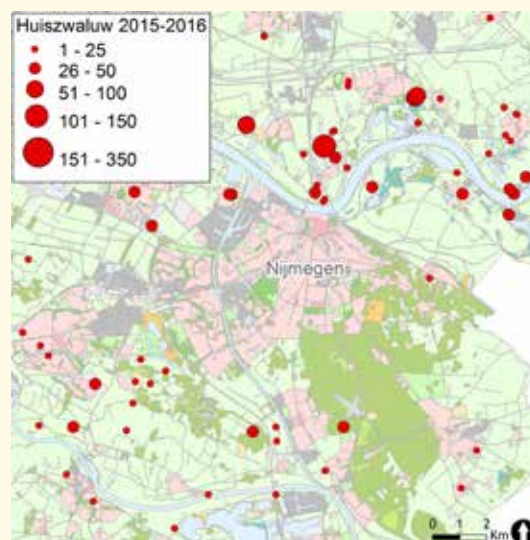
¹Deeben W. 2013. Vogeljaar 61: 249-255.

²Veenhuizen W. 2013. Vogeljaar 61: 243-245.

³de Jong W. & van Berkel W. 2015. Verslag in eigen beheer.

>> Huiszwaluwtil. Foto: Chris van Rijswijk - AGAMI

>> Huiszwaluwen zijn tegenwoordig nauwelijks meer te vinden in de bebouwde kom, zoals tellingen in en om Nijmegen in 2015-2016 laten zien (Bron: VVG Nijmegen e.o.). In de jaren zeventig nestelden huiszwaluwen nog volop in Nijmegen.

Broeden in de stad, een goede keus?

De leefomstandigheden van vogels in de stad zijn heel anders dan in het buitengebied. Vogels moeten inspelen op verschillen in voedsel- en nestbeschikbaarheid, predatoren, vervuiling en verstoring. Vaak wordt gesuggereerd dat stedelijk gebied een ondermaatse habitat is: er gaan relatief veel vogels dood en er worden er te weinig geboren. Het gat wordt opgevuld door individuen van buiten de stad.

Een recente overzichtspublicatie¹ ontkracht dat de stad zo'n 'ecologische val' is. Wel hebben stadsvogels in de regel kleinere legfels dan hun soortgenoten daarbuiten, zijn de nestjongen in slechtere conditie en levert een broedpoging gemiddeld minder vliegvlugge jongen op. Dit zou vooral komen door schaarste aan insecten als voedsel voor de nestjongen. Bijvoeren door mensen biedt geen volwaardig alternatief².

Wintervoeding zorgt echter voor een betere conditie van oudivogels, die daardoor eerder in het voorjaar met de eileg starten, daarbij geholpen door de hogere temperaturen

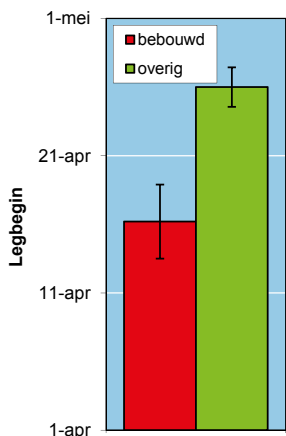
en meer licht in de stad. Er kunnen meer broedsels worden grootgebracht, waardoor de totale jongenproductie in het broedseizoen vaak niet lager is dan buiten de stad. Ook de jaarlijkse sterfte is in de stad vaak kleiner dan daarbuiten, waarbij de positieve effecten van wintervoeding compenseren voor de negatieve effecten van verkeer, ziektes en parasieten.

De rol van predatie verschilt sterk tussen vogelsoorten. De aanwezigheid van huiskatten blijkt het broedsucces van Britse merels direct (predatie) en indirect te verminderen. Ouders stoppen met voeren, waardoor de groei van nestjongen achterblijft, en het alarmeren trekt andere predatoren aan, met name kraaiachtigen³.

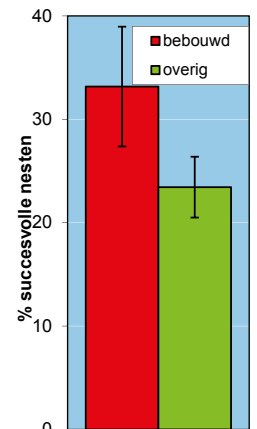
¹Chamberlain D. et al. 2009. *Ibis* 151: 1–18.

²Harrison T. et al. 2010. *Oecologia* 164: 311–320.

³Bonnington C. et al. 2013. *Journal of Applied Ecology* 50: 15–24.

» Ook in Nederlandse steden starten merels tien dagen eerder met broeden dan in het buitengebied (links). Maar tegen het algemene patroon in lijken in de stad juist meer broedsels in uitgevlogen jongen te resulteren dan daarbuiten (rechts) (gebaseerd op bijna 1100 nesten uit eerste broedpiek sinds 2000; Meetnet Nestkaarten). Heeft de merel als wormeneter minder te kampen met voedselproblemen dan de insecteneters in de stad? Meer nestgegevens uit de stad zijn wenselijk, geef ze door via sovon.nl/nestkaarten

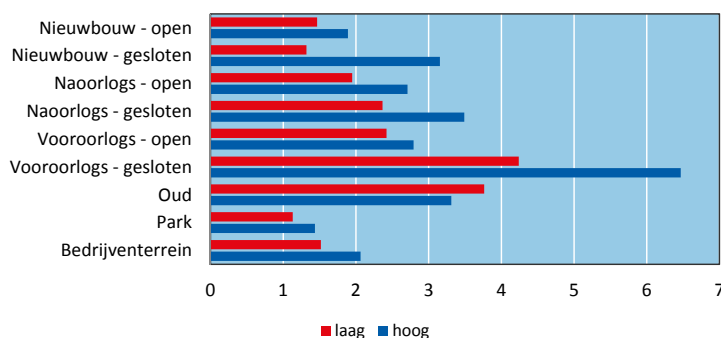
De gierzwaluw eindelijk geteld

De gierzwaluw is voor velen de ultieme stadsvogel. Voor het broeden is hij immers bijna helemaal afhankelijk van stedelijk gebied. Door zijn gedrag is de gierzwaluw echter lastig te tellen. Met MUS proberen we deze soort landelijk te volgen. Vooral de derde telling per broedseizoen is van belang, de 'zomeravondtelling' tussen half juni en half juli. Tien jaar MUS is voor de gierzwaluw nog wat kort om duidelijke trends te ontdekken. We zijn er echter van overtuigd dat we de soort steeds beter in de vingers krijgen.

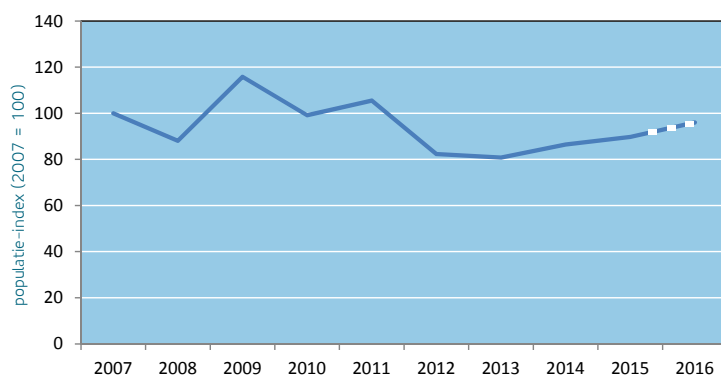
De hoogste aantallen gierzwaluwen vinden we in vooroorlogse en nog oudere wijken. In de naoorlogse wijken zijn ze ongeveer de helft lager en in nieuwbouw en bedrijventerrein nog wat lager. Maar het zijn dus niet alleen de oude wijken die belangrijk zijn voor de gierzwaluw, zoals wel eens gedacht wordt.

In oude wijken nestelen gierzwaluwen vooral onder dakpannen, in nieuwbouw vooral achter windveer of dakgoot. Maar ook in de speciale 'neststenen', die soms al binnen een jaar ontdekt worden, zoals op de Hessenberg in Nijmegen. Meestal duurt het echter wat langer.

Gierzwaluwen zijn nog geen drie maanden in ons land. Door middel van geolocators is één van hun grootste geheimen ontdekt: waar blijven ze buiten het broedseizoen? Ze blijken zowel op de najaars- als voorjaarstrek 10.000 km op de teller te hebben staan en overwinteren in het Congo-bekken, met enorme uitstapjes naar Zuidoost-Afrika¹.

Figuur 1. Gierzwaluw. Gemiddeld aantal exemplaren per telpunt in MUS, uitgesplitst naar bouwperiode, type bebouwing en Laag- en Hoog-Nederland.

Figuur 2. Geïndexeerde aantalsontwikkeling van de gierzwaluw in Nederland in MUS. 2016 is voorlopig.

¹Klaassen M. et al. 2014. *Limosa* 87: 173-181.

>> Foto: Albert de Jong

Van links naar rechts: Jan Jacobs, Annelies Marijnis en Hein Verkade bij een oud pannendak waar enkele gierzwaluwen broeden. Ineke van Dijk ontbreekt op de foto.

Op zomeravonden gierzwaluwen zoeken

Hein Verkade wijst naar een gat onder de hoek van een dak. 'Daar zat dit voorjaar een gierzwaluw.'

Samen met Jan Jacobs, Annelies Marijnis en Ineke van Dijk inventariseert hij eens in de vijf jaar alle broedende gierzwaluwen in Noordwijk-Binnen¹. Van eind mei tot halverwege juli gaan ze bijna iedere avond op pad. Ze observeren elk dak waar gierzwaluwen (misschien) broeden een avond lang. De locatie van de nesten wordt nauwkeurig genoteerd, inclusief de invliegkant. Broedende gierzwaluwen vliegen in de schemer hun nestgat in. 'Dat gaat razendsnel. Even niet opletten en je mist de vogel,' vertelt Jacobs. Hun verrekijker gebruiken de tellers niet. Die is niet nodig en ze willen daarnaast geen argwaan wekken. Marijnis: 'Als je uitlegt wat je doet, vinden de bewoners het prima dat je bij hun huis zit. Ik kreeg zelfs een keer een wijntje aangeboden.'

Verkade begon in 1993 op eigen houtje met de tellingen om de dichtheid van gierzwaluwen in zijn dorp vast te stellen. 'De populatie is redelijk stabiel en schommelt tussen de 172 en 148 nesten. Wel gingen de gierzwaluwen steeds verspreider broeden. We komen op 1 gierzwaluw per 82 inwoners. Uit enkele andere plaatsen is ook een verhouding bekend en landelijk kom ik op ongeveer één gierzwaluw per 100 inwoners.'

Aan een landelijke schatting wil Verkade zich wel wagen: 'Ik denk dat je aan ongeveer 160.000 broedparen moet denken. Maar om dat met meer zekerheid te kunnen stellen, zouden er meer (delen van) steden geïnventariseerd moeten worden.'

Het is dus nog even wachten op een 'definitieve' schatting, bijvoorbeeld in de komende atlas.

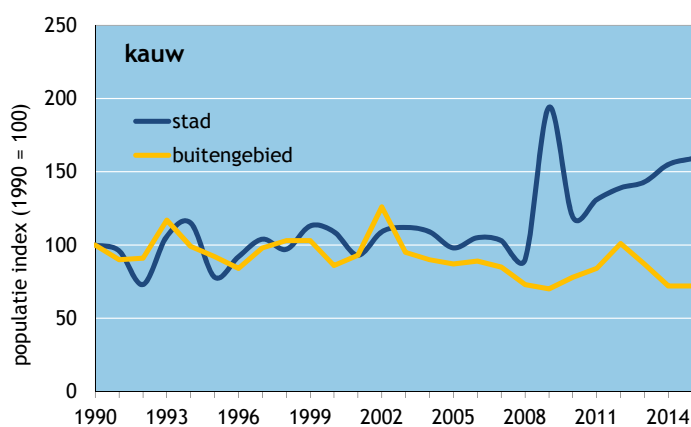
¹Verkade H. et al. 2015. *Limosa* 88: 164-172.

>> Kauw. Foto: Marc Guyt - AGAMI

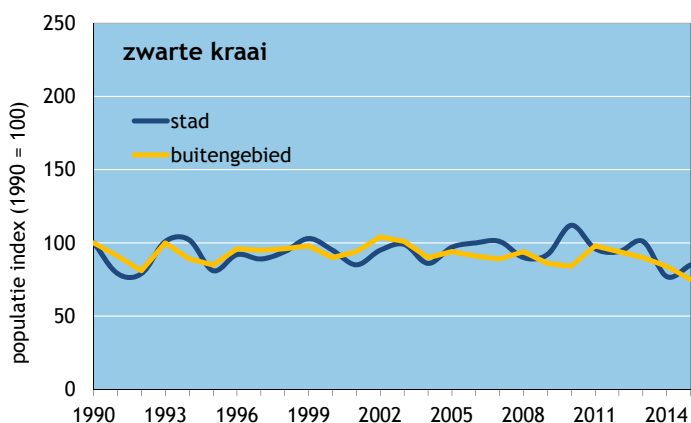
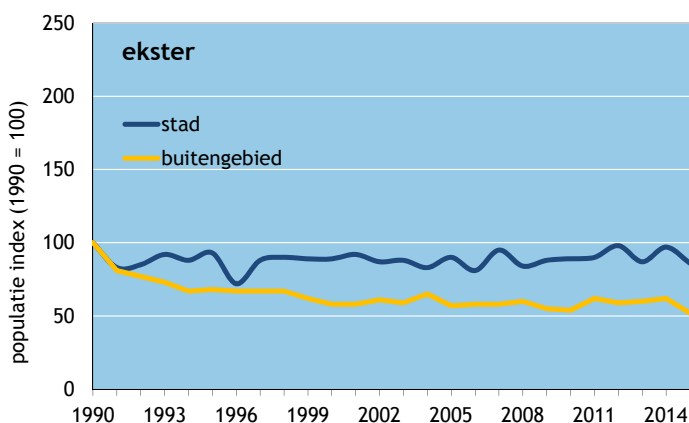
De ene stadskraai is de andere niet

Voorals eksters, kauwen en zwarte kraaien behoren tot de vaste inventaris van steden en dorpen. Ze profiteren er van goede foerageermogelijkheden (deels afval), geschikte nestgelegenheid en veiligheid. Van de ekster is ook bekend dat stedelijke omgeving als broedplaats gunstiger afsteekt tegen broeden in het buitengebied (minder concurrentie zwarte kraai, predatiekans havik kleiner). Wintertellingen laten zien dat de aantallen eksters en kauwen in stedelijk gebied het beter doen dan erbuiten. Cijfers uit MUS bevestigen dit beeld voor de broedvogels. De winterpopulatie van eksters nam sinds 1990 met bijna de helft af, terwijl de aantallen in de stad op peil bleven. Bij de kauw is zelfs sprake van groei in de stad, en enige afname op het platteland. Bij de zwarte kraai zien we daarentegen weinig verschil: zowel in de stad als erbuiten veranderen de aantallen weinig, met misschien een lichte neiging tot recente afname (overeenkomstig de trend bij de broedvogels in MUS). Een veel duidelijker afname zien we bij roeken, zowel binnen als buiten de stad. Dat komt vooral door de afname van overwinteraars van buitenlandse origine en regionaal wellicht ook als gevolg van afschot¹.

>> Aantalsontwikkeling van kauw, zwarte kraai en ekster in stedelijke omgeving vergeleken met het buitengebied (bron: PTT-wintertellingen in december).

¹Lensink R. & van Bruggen J. 2016. *Vlerk* 33(2): 54-63.

Ook meeuwen gaan het dak op

Veel steden langs de kust in Noord- en Zuid-Holland kennen tegenwoordig een toenemende meeuwenpopulatie broedend op daken, vooral stormmeeuw, zilvermeeuw en kleine mantelmeeuw. Een voorbeeld is de situatie in Alkmaar, waar de plaatselijke werkgroep periodiek het aantal broedende meeuwen in kaart bracht.

Andere steden met grote aantallen zijn onder andere Den Haag, Leiden en Haarlem. Afgezien van Den Haag (2010: schatting 878 zilver- en kleine mantelmeeuwen¹) en Alkmaar (2013: 891 paar, figuur) zijn recente aantallen evenwel niet goed bekend. Gezien de ontwikkelingen in Den Haag en Alkmaar is de huidige populatie stads-broedende meeuwen vermoedelijk een meervoud van de tenminste 550-700 paar kleine mantelmeeuwen en 1600 zilvermeeuwen die nog ten tijde van de vorige broedvogelatlas in 1998-2000 werden geteld.

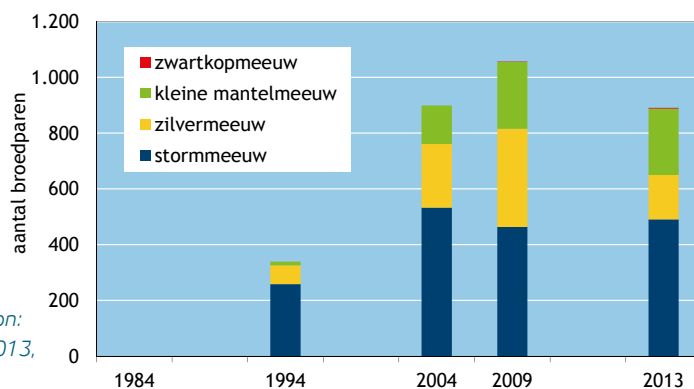
Het broeden op daken, een trend die ook zichtbaar is bij bijvoorbeeld scholekster en visdief, raakte bij meeuwen in ons land pas na 1980 in zwang, maar past goed in de Europese trend. In Nederland viel de start van de trek naar de stad samen met het opruimen van de kolonies in de Hollandse duinen door vossen. Daken vormen voor meeuwen een goed alternatief. Bovendien is meestal voedsel in overvloed in de buurt. Keerzijde is dat bewoners in de steden klagen over overlast. Verscheidene gemeentes hebben speciale folders hoe overlast zo veel mogelijk te beperken. Een aantal is inmiddels ook overgegaan tot actieve bestrijdingsmaatregelen, al is onduidelijk of deze goed zullen werken omdat plaatselijk de indruk bestaat dat de vogels zich dan juist meer verspreiden. Belangrijk is de aantallen, voorafgaand aan de maatregelen en na uitvoering, goed in kaart te brengen, iets wat tot dusverre maar mondjesmaat gebeurt.

» > Kleine mantelmeeuw. Foto: Merijn Loeve

¹Lensink et al. 2016, *Limosa* 88: 114-124.

» > Aantallen broedende meeuwen in Alkmaar. Bron: VWG Alkmaar, Smit H. 2013, *Kleine Alk* 31 (3): 16-21.

Jaarrond Tuintelling: tuinleven in beeld

Twee jaar geleden begonnen Sovon, Vogelbescherming en andere organisaties het project Jaarrond Tuintelling, naar voorbeeld van de Engelse *Garden Bird Watch*. Tuinen nemen in Nederland zes keer de oppervlakte van de Oostvaardersplassen in. Tuinen aantrekkelijk inrichten voor vogels levert dus wat op!

Twee jaar is te kort om iets met jaarverschillen te doen. Wel worden patronen in seizoensverloop zichtbaar.

Bij de huismus lossen de wintergroepjes op in het voorjaar. Een nieuwe piek ontstaat vanaf half mei, met het uitvliegen van de eerste jongen. Vanaf half augustus nemen de aantallen weer af. De periode kort na het uitvliegen is de meest kwetsbare.

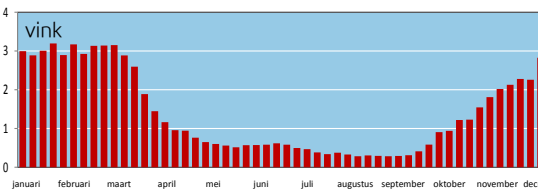
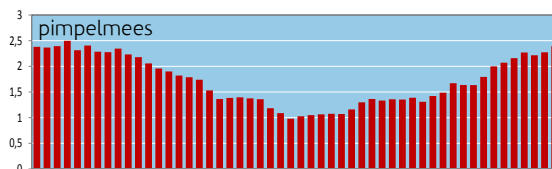
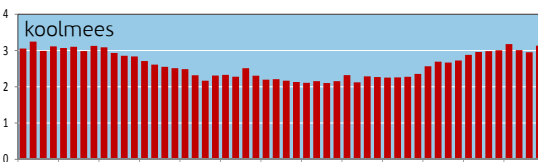
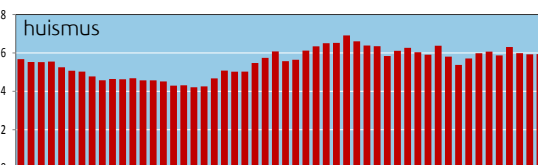
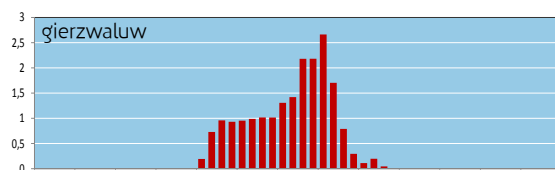
Bij de gierzwaluw zien we de aankomst van de broedvogels, de toename in juni - waarschijnlijk vogels die nog niet tot broeden komen - en daarna het uitvliegen van de jongen en het vertrek.

Koolmees en pimpelmees hebben een overeenkomstig seizoensverloop. Maar de afname tussen winter en voorjaar/zomer is bij de pimpelmees veel groter (bijna 60%) dan bij de koolmees (30%).

De vink is de jaarvogel waarbij het verschil tussen voorjaar en winter (factor 6) het grootst is. In de loop van het najaar verplaatsen vinken zich van bossen naar tuinen omdat het bosvoedsel, zoals beukennotjes, schaarser wordt.

Door het grote aantal deelnemers is de telling ook geschikt om effecten te monitoren van vogelziektes, zoals het Usutuvirus. Bij de merel, die hiervoor zeer gevoelig is, zagen we tot nu toe geen sterke afname, zoals in Duitsland is vastgesteld.

» » Seizoensverloop (gemiddeld aantal per getelde tuin, gegevens uit 2014-2016) van gierzwaluw, huismus, koolmees, pimpelmees en vink.

Vogelgegevens online

Vogelgegevens zijn online te bekijken voor verschillende niveaus

- Landelijk: sovon.nl/soorten
- Provincies: sovon.nl/provincies
- Gebieden: sovon.nl/gebieden

Verantwoording gegevens

De in deze Vogelbalans gepresenteerde gegevens zijn grotendeels afkomstig van de tellingen die Sovon coördineert, in samenwerking met provincies, Rijkswaterstaat, adviesbureaus, terreinbeherende organisaties en andere kennisinstellingen.

De tellingen zijn bijna allemaal onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (netwerkecologischemonitoring.nl), een samenwerkingsverband van onder andere het Ministerie van Economische Zaken, Rijkswaterstaat, Centraal Bureau voor de Statistiek, Planbureau voor de Leefomgeving, BIJ12 en de provincies.

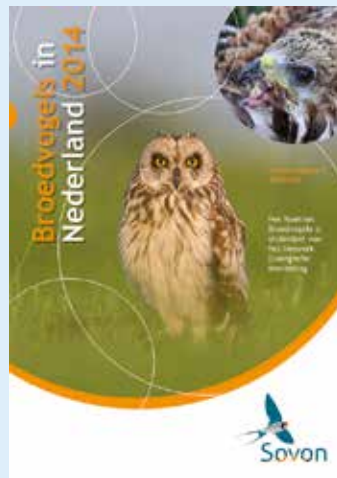
Het veldwerk wordt op een gestandaardiseerde manier uitgevoerd en volgens vaste richtlijnen. Op deze manier is het mogelijk om gegevens goed onderbouwd te kunnen vergelijken. sovon.nl/richtlijnen.

Sovon Vogelonderzoek Nederland

Vogels zijn de graadmeters van onze natuur. Om precies te weten hoe het gaat met de vogels in Nederland, organiseert Sovon door het hele land vogeltellingen. Duizenden vrijwilligers doen hier al tientallen jaren aan mee. Mede dankzij hun inzet is Sovon in staat om de vogelstand op de voet te volgen en jaarlijks actuele gegevens te presenteren.

Publicaties

De Vogelbalans is een jaarlijkse uitgave van Sovon waarin we per soort inzicht geven in de stand en trend. Naast deze Vogelbalans brengen we jaarlijks verschillende rapporten uit, waarin we resultaten van projecten delen. In deze rapporten is ook meer te vinden over telmethodes en de wijze waarop telgegevens worden geanalyseerd. sovon.nl/rapporten

Colofon

Tekst:

Fred Hustings, Albert de Jong, Kees Koffijberg, Jan Schoppers, Chris van Turnhout

Eindredactie:

Fred Hustings

Beeldredactie:

Harvey van Diek, Albert de Jong

Vormgeving:

John van Betteray & Bureau Viesrood (middenkatern)

Gegevensbewerkingen:

Lara Marx, Gerard Troost & Erik van Winden

Ondersteuning en begeleiding:

Laurien Holtjer (Sovon), Jip Louwe Kooijmans (Vogelbescherming Nederland)

Drukwerk:

Veldhuis Media, Raalte

Foto omslag:

Voor: slechtvalk (Wil Leurs - AGAMI)

Achter: groenling (Harvey van Diek)

© 2016 Sovon Vogelonderzoek Nederland

Overname van informatie uit de Vogelbalans is toegestaan met bronvermelding **Sovon 2016**

Postbus 6521, 6503 GA Nijmegen

Telefoon: 024 7 410 410 E-mail: info@sovon.nl

sovon.nl

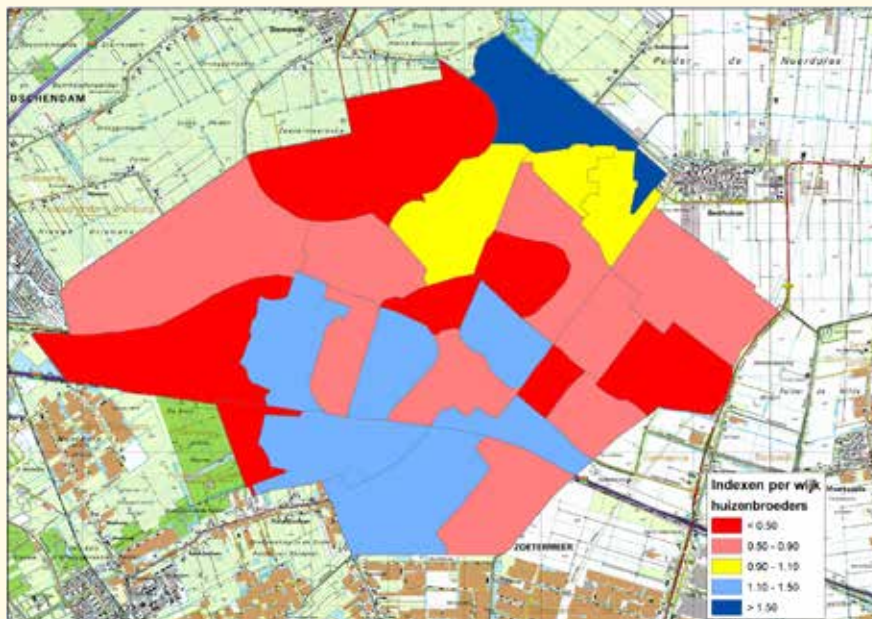
sovon.nl/vogelbalans

Vogelkennis: draag je steentje bij!

Vogelstand in jouw buurt

Welke vogels, en in welke aantallen, kun je in jouw buurt verwachten, vergeleken met elders in Nederland? Sovon ontwikkelt in opdracht van Vogelbescherming Nederland de Stadsvogelindicator, een online tool waarmee regionale beleidsmakers, zoals gemeenten en woningbouwverenigingen, kunnen zien of de vogelbevolking in bepaalde wijken boven of onder de verwachte samenstelling en aantallen voorkomen.

Op de plekken waar een wijk onder de verwachting scoort, kan Vogelbescherming of een lokale vogelwerkgroep advies geven over verbeteringen in de ruimtelijke inrichting of beheer die de vogelstand positief beïnvloeden. De planning is om de Stadsvogelindicator in de eerste helft van 2017 te lanceren.

>> De Stadsvogelindicator voor huizenbroeders in Zoetermeer. Rood en roze is beneden het gemiddelde, geel gelijk, lichtblauw en blauw boven de gemiddelde score in vergelijking met overeenkomstige wijken in de rest van Nederland.

Stadsvogels tellen

De Stadsvogelindicator is ontwikkeld op basis van de gegevens die vrijwillige vogeltellers hebben verzameld via het Meetnet Urbane Soorten. Dat is speciaal ontworpen voor stedelijk gebied, een lange tijd door tellers verwaarloosd biotoop. Tellen vormt zo de basis voor natuurbescherming en -beleid. Tel je nog niet, maar wil je graag helpen beleidsmakers te prikkelen om iets te doen aan het beheer van groen en gebouwen in jouw directe leefomgeving? Kom dan ook stadsvogels tellen via MUS. Zie: sovon.nl/mus

Jaarrond Tuintelling

Naast het meetnet voor stadsvogels verzamelen we, samen met partners, ook systematisch gegevens van vogels en ander leven in tuinen. Door het hele jaar bij te houden wat er in jouw tuin voorkomt, draag je bij aan een beter beeld van hoe het met de natuur in jouw directe omgeving gaat.

Zie: tuintelling.nl

>> Foto: Jeroen van Zuylen

Leren tellen

Sovon organiseert het hele jaar door vogeltellingen waar iedereen aan mee kan doen. Naast MUS zijn er nog vele andere projecten. De tellingen variëren in benodigde tijd en ervaring. Meer informatie over vogels (leren) tellen is te vinden via sovon.nl/iktelmee. Zie ook: sovon.nl/doemee en sovon.nl/cursussen.

Gratis hesje voor waarnemers

Soms is het best handig om herkenbaar te zijn als vrijwilliger. Bijvoorbeeld tijdens je MUS-telling in de stad. Met dit hesje ben je duidelijk herkenbaar als waarnemer voor Sovon. Het is bedrukt met ons logo en de tekst 'Ik tel vogels voor onderzoek'. Gratis via sovon.nl/sovonhesje

>> Vogelfoto's: Harvey van Diek

Geel nekt groenling

In 2005 werd in Groot-Brittannië melding gemaakt van grote sterfte onder groenlingen. De oorzaak bleek een parasiet, *Trichomonas*, die ontstekingen in de krop veroorzaakt, een ziekte die bekend staat onder de naam Het Geel. Binnen enkele jaren halveerde de broedpopulatie bij de Britten en in de jaren daarna volgden vergelijkbare afnames in Frankrijk, Zweden en Finland. Bij ons leek weinig aan de hand, maar de nieuwste stadstrends wijzen op een afname van 30% tussen topjaar 2013 en 2016. De afname is het sterkst in Zuidoost-Nederland. Vogelringers melden inmiddels steeds vaker zieke, mogelijk met Het Geel besmette groenlingen. Zal de ziekte de komende jaren verder om zich heen grijpen? Met onze tellingen, en de meldingen bij het DWHC, volgen we het op de voet.